

KONFERENCJA NAUKOWA „OBRAZY II WOJNY ŚWIATOWEJ W MATERIAŁACH FOTOGRAFICZNYCH I FILMOWYCH”, WARSZAWA, 28 PAŹDZIERNIKA 2019 R.

W Centrum Edukacyjnym Instytutu Pamięci Narodowej im. prof. Janusza Kurtyki w Warszawie 28 października 2019 r. z okazji Dnia Światowego Dziedzictwa Audiowizualnego odbyła się konferencja archiwalna poświęcona zagadnieniom dokumentacji pozaaktowej. Spotkanie to jest kontynuacją cyklicznego projektu, który został zapoczątkowany w 2008 r. symposium na temat wybranych aspektów opracowania fotografii w nowoczesnym archiwum. W następnych latach organizatorzy przygotowali dla panelistów przestrzeń do prezentacji kolejnych zagadnień związanych z dziedzictwem audiowizualnym. Omawiane były problemy dotyczące digitalizacji i opracowania filmów oraz nagrań dźwiękowych ze zbiorów audiowizualnych komunistycznych służb bezpieczeństwa, a także poloników. Dyskutowano również o problematyce praw autorskich w codziennej pracy archiwów, m.in. przy udostępnianiu opracowywanego zasobu¹.

¹ Owocem tych spotkań są również liczne sprawozdania i artykuły naukowe opublikowane w czasopiśmie fachowych. Zob.: 1) sprawozdania z konferencji: W. Krajniak, *Film i archiwum – problem opracowania*, „Archiwista Polski” 2011, nr 4, s. 99–101; J. Sawicki, *Polonica bliżej kraju*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6, s. 461–464; 2) referaty: T. Stempowski, K. W. Ślusarski, *Zasób fotograficzny Instytutu Pamięci Narodowej i jego cechy specyficzne*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 162–194; P. Chojnacki, R. Morawski, *Digitalizacja i opracowanie fotografii z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej w systemie „Zeus”*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 195–206; S. Oberhack, *Dokumentacja audiowizualna w zasobie archiwalnym Urzędu Pełnomocnika Federalnego do spraw Dokumentów Służby Bezpieczeństwa Państwowego byłej NRD (BStU)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 239–250; M. Jabłońska, *Obraz fotograficzny a obraz filmowy – problem opisu archiwalnego*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5, s. 63–73; M. Tański, R. Morawski, *Opracowywanie materiałów audiowizualnych z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5, s. 75–84; R. Poboży, T. Stempowski, *Zbiór filmów w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5, s. 85–102; J. Sałkowski, *Doświadczenia w opracowywaniu materiałów filmowych na przykładzie Telewizji Polskiej*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5, s. 103–120; F. Kwiatek, *Zbiór filmów w Narodowym Archiwum Cyfrowym*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2012, t. 5, s. 121–128; K. W. Ślusarski, *Doświadczenia IPN w tworzeniu cyfrowych zbiorów fotograficznych i w ich wykorzystywaniu na przykładzie dokumentacji kampanii wrześniowej 1939 r.*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6, s. 55–75; B. Berska, *Projekt „Polska rozproszona. Program zabezpieczenia polskiego dziedzictwa archiwalnego za granicą”*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6, s. 299–304; W. K. Roman, *Rozproszenie polskiej dokumentacji audiowizualnej a zasady archiwalne*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6, s. 305–315; M. Zieliński, I. Korga, *Zbiory multimedialne Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce i ich digitalizacja*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6, s. 317–326; R. Morawski, M. Tański, *Fonoteka archiwum Instytutu Pamięci Narodowej i jej archiwizacja z wykorzystaniem programu „Zeus”*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2014, t. 7, s. 35–54; I. Dżachua, W. Łuarsabszwilli, O. Tuszuraszwilli, *Archiwum MSW Gruzji – przeszłość, teraźniejszość i przyszłość*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2015, t. 8, s. 91–108; J. Bilková, *Instructional and promotional films of the Ministry of the Interior of the Czechoslovak Republic in the collections of the Security Services Archive*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2016, t. 9, s. 121–125; J. Niederhut, *The audiovisual legacy of the GDR’s Ministry of State Security – collection, preservation, thematic focus*, „Przegląd

**Rozpoczęcie konferencji przez prezesa IPN dr. Jarosława Szarka.
Fot. Katarzyna Adamów**

Organizator jedenastego spotkania zaprosił do wygłoszenia referatów przedstawicieli archiwów, bibliotek i muzeów, posiadających w swoich zasobach zbiory ikonograficzne i audiowizualne z okresu II wojny światowej. Patronat nad obradami objął Polski Komitet do spraw UNESCO, który reprezentowany był osobiście przez jego sekretarza generalnego prof. Sławomira Ratajskiego.

Uczestników konferencji powitał kierownik Sekcji Opracowywania Dokumentacji Audiowizualnej Archiwum IPN dr hab. Jacek Sawicki. W pierwszych słowach poprosił prezesa IPN dr. Jarosława Szarka i dyrektora Archiwum IPN Marzenę Kruk o oficjalne otwarcie spotkania.

Dyrektor Archiwum w swojej przemowie podkreśliła, jak ważna jest współpraca pomiędzy instytucjami powołanymi do opieki nad audiowizualnym dziedzictwem kulturowym. Dzielenie się doświadczeniem w opracowywaniu i metodach upowszechniania zbiorów archiwalnych jest istotą ich działalności. Najważniejsze jest bowiem, aby treść kierowana do odbiorcy mogła przyciągnąć jego uwagę, na którą materiały te zdecydowanie zasługują. Po wystąpieniu dyrektor Kruk uczestników spotkania powitał prezes Szarek. Życząc prelegentom i uczestnikom owocnych obrad, sformułował cel, dla osiągnięcia którego płaszczyzną jest rozpoczynająca się konferencja. Podkreślił, że waga archiwalnych materiałów audiowizualnych na temat II wojny światowej wzrasta wraz z upływem czasu, ponieważ na „wieczną wartość” odchodzą uczestnicy tamtych wydarzeń. Z tego powodu coraz częściej przemawiać będą do nas i do przyszłych pokoleń obrazy i dźwięki utrwalone na kliszy fotograficznej i filmowej. Wraz z rozwojem technologii

Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2016, t. 9, s. 127–139; S. Zrebný, *Audiovisual collections by the communist secret service in the Nation’s Memory Institute in Slovakia*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2016, t. 9, s. 141–149.

to właśnie obraz staje się głównym nośnikiem treści, stąd wyłania się fundamentalne pytanie: Jak podołać wyzwaniu, aby zamknięte w obrazie pełne emocje ludzkie historie były jak najpełniej i najwierniej przekazane?

Część merytoryczna spotkania rozpoczęła się od wystąpienia kustosza SODA Archiwum IPN Konrada Ślusarskiego. Tematem referatu była jedna z największych kolekcji materiałów fotograficznych z zasobu archiwalnego Instytutu – zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Referent podsumował doświadczenia kilkuletnich prac nad porządkiem, opracowaniem, digitalizacją i upowszechnianiem tychże materiałów. Archiwiści opracowywujący kolekcję Głównej Komisji stanęli przede wszystkim przed problemem ustalenia źródła pochodzenia poszczególnych fotografii. Niejednokrotnie niemożliwe było zidentyfikowanie autora i poznanie okoliczności powstania zdjęcia, stąd brak jednoznacznego stwierdzenia, czy mamy do czynienia z oryginałem, czy też z jego kopią. Uporządkowanie kolekcji, szacowanej na ok. 128 tys. zdjęć, nastroczało wielu problemów i powodowało konieczność szukania ich rozwiązania. Aktotwórca bowiem wielu fotografii nie zewidencjonował, a te, którym nadano numery, zostały uporządkowane w sposób ciągły, jednolity dla całości zbioru niezależnie od charakteru i rodzaju nośnika. Niosło to ze sobą potrzebę zmiany struktury zbioru. Nowy układ musiał pozwalać na wzajemne połączenie wszystkich elementów znajdujących się na różnych nośnikach, które dotychczas przechowywano osobno. Archiwiści Instytutu, opracowując kolekcję w bazach cyfrowych, weryfikowali opisy stworzone przez aktotwórcę i niejednokrotnie dostosowywali je do obecnie funkcjonującej terminologii i stanu wiedzy historycznej. Po digitalizacji materiału fotograficznego naruszone czasem nośniki fizyczne mogły być zabezpieczone przed dalszą degradacją zgodnie z obowiązującymi standardami, a udostępniać zaczęto kopie cyfrowe. Całość zbioru docelowo będzie udostępniona w bazie kopii cyfrowych ZEUS, zwiększając tym samym możliwości ich wykorzystania do celów naukowych.

Grażyna M. Grabowska, główny kustosz zbiorów w Filmotece Narodowej – Instytucie Audiowizualnym, wygłosiła referat pt. „II wojna światowa w zbiorach FINA”. Wystąpienie zostało poświęcone dwóm tematom: materiałom filmowym zrealizowanym przez zagranicznych operatorów na terenach okupowanej Polski i materiałom filmowym wytworzonym przez polskich twórców poza granicami kraju. Taka perspektywa – jak zauważyła Grabowska – zawęża temat, ale jest konieczna ze względu na przebogate zbiory FINA dotyczące II wojny światowej, których nie sposób omówić w jednym syntetycznym wystąpieniu. Filmy dokumentalne powstałe w Polsce w czasie kampanii wrześniowej – oprócz kroniki nakręconej przez Julię Bryana, który udokumentował życie ludności cywilnej i żołnierzy niemieckich – to głównie materiały propagandowe III Rzeszy w formie wojennych kronik filmowych i obrazów dokumentujących życie w okupowanym kraju. Z naukowego punktu widzenia są to niezwykle cenne źródła, które od lat służą jako materiał edukacyjny, a zatem są szeroko rozpowszechnione i dobrze rozpoznawane. Kwestią, na którą zwróciła uwagę Grażyna M. Grabowska, jest mało znany fakt, że materiały te mają niejednokrotnie swoje kopie robocze. Kopie te – jako materiał surowy – zawierają obrazy wycięte w trakcie montażu kopii wzorcowych. W związku z tym są one znacznie bardziej interesującym materiałem dla badań naukowych i pracy edukacyjnej. Filmy twórców polskich to przede wszystkim materiały z zarejestrowanym szlakiem bojowym polskich oddziałów na frontach zachodniego teatru działań wojennych. Jednym z filmów, o którym ówczesna krytyka

wypowiadała się przychylnie, jest ten zrealizowany przez Franciszka Ożgę na temat 1. Dywizji Pancerniej gen. Stanisława Maczka pt. *Idziemy*. Obraz ten uzyskał pozytywne opinie zarówno widzów, jak i krytyków ze względu na swój prawdziwie dokumentalny charakter, pozwalający na wgląd w wojenne zadania operacyjne, które realizowała dywizja gen. Maczka. Na zakończenie wystąpienia został zaprezentowany zwiastun pierwszego materiału filmowego zrealizowanego – pod auspicjami Ministerstwa Informatyki i Dokumentacji Rządu RP na Uchodźstwie – przez Polskie Biuro Filmowe. Obraz dokumentował życie rekrutów, tworzenie się oddziałów wojska i wystąpienia wybitnych polskich postaci, np. gen. Władysława Sikorskiego, prezydenta Władysława Raczkiewicza i Ignacego Jana Paderewskiego. Wszystkie materiały audiowizualne będące w zasobie archiwalnym FINA zostały zdigitalizowane i są dostępne do celów naukowych, kulturalnych i edukacyjnych.

**Wystąpienie głównej kustosz zbiorów w Filmotece Narodowej
Grażyny M. Grabowskiej. Fot. Katarzyna Adamów**

Kolejne dwa referaty wygłosiły przedstawicielki instytucji wojskowych: pierwszy – Magdalena Żółw z Wojskowego Biura Historycznego, drugi – Lidia Komorowska z Centralnej Biblioteki Wojskowej. Oba wystąpienia dotyczyły przechowywanych i opracowanych zbiorów ikonograficznych w archiwach wyżej wymienionych instytucji.

Magdalena Żółw zaznajomiła uczestników spotkania z kolekcjami fotografii, które zostały ujęte w trzy kategorie tematyczne: kampania wrześniowa, ludowe Wojsko Polskie i powstanie warszawskie. Fotograficzny zasób WBH tworzą głównie darowizny prywatne. W dużej mierze jest to dokumentacja fotograficzna wykonana przez korespondentów niemieckich. Oprócz materiałów gotowych już do udostępnienia w formie cyfrowej w WBH na opracowanie czekają jeszcze np. zdjęcia dotyczące polskiego podziemia niepodległościowego.

Lidia Komorowska z CBW również omówiła zbiór fotografii przechowywany w zasobie archiwalnym biblioteki. Warto dodać, że zasób, którym instytucja szczyliła się na całą przedwojenną Europę (CBW w 2019 r. obchodziła stulecie swojego istnienia), został prawie doszczętnie zniszczony podczas pożaru w pierwszych dniach września 1939 r. Ze zbiorów liczących ponad 500 tys. woluminów uratowano jedynie 11 tys., a i te Niemcy zniszczyli podczas powstania warszawskiego. Obecna kolekcja ma swój początek w 1956 r. Składa się na nią zbiór specjalny, w którym przechowywanych jest 26 tys. fotografii pochodzących głównie z zakupów antykwarycznych i darowizn od osób prywatnych. Jedną z bardziej wartościowych kolekcji jest pozyskany z Instytutu Polskiego i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie zbiór kopii fotografii z albumów żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

Piotr Niedziela z Narodowego Archiwum Cyfrowego swój referat poświęcił Polskim Siłom Zbrojnym na Zachodzie podczas II wojny światowej. W zasobie archiwalnym NAC znajdują się bogate zbiory fotografii dotyczące tej tematyki, które pochodzą zarówno ze źródeł prywatnych, jak i z przejęcia przez archiwum zbiorów Wojskowej Agencji Fotograficznej. Wartością nie do przecenienia jest to, że fotografie przechowywane w NAC dokumentują wszystkie rodzaje broni PSZ na Zachodzie i ukazują szlak bojowy od pierwszych dni ich powstania do dnia zwycięstwa połączonych sił alianckich nad hitlerowskimi Niemcami. Fotografie z zasobu NAC dotyczące II wojny są systematycznie digitalizowane, a ich kopie cyfrowe są udostępniane w rozwijanym przez archiwum serwisie internetowym „Szukaj w archiwach”, gdzie odbiorca – oprócz kopii cyfrowych – znajdzie opisy interesujących go materiałów.

W następnym wystąpieniu Kinga Turowska z Polskiego Radia podzieliła się z uczestnikami konferencji doświadczeniami swojej instytucji z gromadzenia i opracowywania materiałów dotyczących II wojny światowej. Szczególny charakter zasobu archiwalnego PR wynika z zadań, do wypełnienia których radio zostało powołane. Zbiory archiwum PR to przede wszystkim nagrania dźwiękowe, wśród których są komunikaty, wywiady oraz relacje i wspomnienia. Uczestnicy spotkania w czasie referatu Turowskiej mieli możliwość wysłuchania zachowanych na płytach, a obecnie już zdigitalizowanych, dwóch nagrań z pierwszych dni kampanii wrześniowej: komunikatu Pogotowia Radiowego, w którym Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet informuje o organizowanej zbiórce odzieży dla ludności cywilnej, oraz relacji sprzed Ambasady Wielkiej Brytanii w Warszawie z 3 września 1939 r. Reporterzy PR, Józef Małgorzewski i Wiktor Trościanko, uchwycili w niej entuzjastyczną reakcję warszawiaków wiwatujących na cześć Wielkiej Brytanii, gdy podano informację o przystąpieniu Zjednoczonego Królestwa do wojny z Niemcami. W zasobie archiwalnym PR znajdują się także nagrania programów transmitowanych do okupowanej Polski z Londynu, jak i audycji powstańczych radiostacji emitowanych podczas powstania warszawskiego. Wartościowy element w zbiorze nagrań stanowią, po raz kolejny wymienione, kopie robocze. Polskie Radio przechowuje w swych archiwach wielogodzinne nagrania z rozmów przeprowadzonych przez dziennikarzy z uczestnikami i świadkami wydarzeń II wojny światowej. Są to materiały nieocenzurowane przez władze PRL. Ogółem zbiory dotyczące II wojny w zasobie archiwalnym PR liczą ok. 8 tys. nagrań.

Kolejną odsłoną, kończącą tegoroczną konferencję, była prezentacja najnowsze-go wydawnictwa Archiwum IPN, jakim jest dwutomowa publikacja *Zbiór fotografii Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci*

Narodowej. Pozycja ta jest owocem kilkunastoletniej pracy nad opracowaniem zdjęć jednej z największych kolekcji fotografii historycznej. O pracach nad nią opowiedzieli jej autorzy – Tomasz Stempowski i Konrad Ślusarski.

Konferencja była dobrą okazją do nawiązania roboczych kontaktów i wymiany doświadczeń. Bardzo ważna dla tych cyklicznych spotkań archiwistów i pasjonatów audiowizualnego dziedzictwa kulturowego jest możliwość zacieśnienia dotychczasowej współpracy pomiędzy instytucjami powołanymi do opieki nad tymi zbiorami i upowszechniania – w oparciu o nie – wiedzy historycznej. W czasach postępującej rewolucji informatycznej tego typu konferencje mają wielowymiarowe zadanie. Oprócz już zasygnalizowanej potrzeby wymiany doświadczeń istnieje konieczność pielęgnowania wartości kulturowych spajających społeczność i idei przez nie niesionych na zewnątrz.

Z konferencji przeprowadzono transmisję na żywo na internetowym kanale IPNtv. Zapis wideokonferencji dostępny jest na stronie <https://www.youtube.com/watch?v=Gr5NQV5e3Gc>.

Artur Cieślik

ORCID: 0000-0002-5557-5544